

Magdalena Kwiatkowska

Książka naukowa w repertuarze wydawców warszawskich w drugiej połowie XIX wieku : piśmiennictwo dyscyplin humanistycznych

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum 10, 39-56

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Kwiatkowska

**KSIĄŻKA NAUKOWA W REPERTUARZE
WYDAWCÓW WARSZAWSKICH W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU
PIŚMIENNICTWO DYSCYPLIN HUMANISTYCZNYCH**

W prezentowanym szkicu podjęto próbę wstępnej charakterystyki rozwoju wydawnictw naukowych w Warszawie w latach 1860–1914, ograniczając opis do produkcji jednego tylko typu nakładcy. Spośród wielu rozmaitych ośrodków finansujących edycje książki naukowej, badaniami objęte zostały tylko publikacje prywatnych wydawnictw zawodowych, czyli firm o określonym statusie prawnym, działających na zasadach rynkowych¹. W polu naszego zainteresowania pozostaje zasadniczo produkcja księgarń i drukarni nakładowych, poza nim – osiągnięcia wydawców nieprofesjonalnych. W tej ostatniej, mocno zróżnicowanej grupie znaleźli się nakładcy prywatni – autorzy, tłumacze, redaktorzy lub zespoły redakcyjne prac zbiorowych, a także instytucje, organizacje i stowarzyszenia, które prowadziły działalność edytorską opartą na odpowiednich zapisach w statutach, oraz redakcje czasopism². Pominięto też spółki wydawnicze tworzone przez grupy inteligencji; tu wydawnictwo książek, również naukowych, należało do programu ideowego lub oświatowego, było odpowiedzią na faktyczne czy zakładane potrzeby czytelnicze pewnych środowisk społecznych lub zawodowych³.

Wyodrębnienie wydawców profesjonalnych z licznego i zróżnicowanego zespołu nakładców książki naukowej podyktowane zostało odmiennymi celami głównymi inicjatyw wydawniczych firm działających na zasadach

¹ Kategorią wydawców zawodowych zajęła się M. Mlekicka w pracy *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, 299 s. Podział na wydawców profesjonalnych i nieprofesjonalnych uwzględnił J. Kostecki prezentując polską produkcję wydawniczą w pracy *Ruch wydawniczy na ziemiach polskich (1877–1986)*, [w:] *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury*, t. 4, Warszawa 1992, s. 156–158.

² Do badanej grupy włączono publikacje książkowe Adama Wiślickiego z adresem „Przeglądu Tygodniowego” oraz wydawnictwa Stanisława Kucharskiego z adresami Poradnika dla Czytających Książki, Biblioteki Samokształcenia lub Biblioteki Naukowej.

³ M. Mlekicka ten zespół nakładców włączyła do grupy wydawców profesjonalnych, por. M. Mlekicka, *op. cit.*, s. 32–33.

ekonomicznych i odmiennymi – osób lub grup, dla których ewentualny dochód nie był najważniejszy. Specyfikę działalności nakładczej wydawców profesjonalnych wobec książki naukowej można by określić jako umiejętne przekształcanie tekstu – z natury elitarnego w odbiorze – w towar o określonej wartości rynkowej. Zabieg ten możliwy był w odniesieniu do niektórych tylko rodzajów piśmiennictwa naukowego wybranych dziedzin wiedzy. W jubileuszowej monografii oficyny Gebethnera i Wolffa Jan Muszkowski sformułował krótką ocenę repertuaru książki naukowej w największym polskim wydawnictwie tej epoki: „... nie należy śród [!] nakładów Gebethnera i Wolffa szukać bardzo specjalnych prac badawczych, edycji źródeł itp. – nie brak natomiast dzieł naukowych o wysokim poziomie, zwłaszcza z zakresu humanistyki, jeżeli tylko mogły liczyć na zainteresowanie i poczytność w kołach inteligencji”⁴.

Decyzje dotyczące wyboru do publikacji pewnych typów wydawnictw, rodzajów piśmiennictwa czy konkretnych dzieł określonych autorów stanowią jedną stronę zagadnienia angażowania się zawodowców w wydawnictwo książki naukowej. Z drugiej strony – wiele tekstów z zakresu dyscyplin humanistycznych, już na etapie pracy pisarskiej, adresowanych było do szerszej publiczności. Jerzy Maternicki, badając to zagadnienie w odniesieniu do twórczości historyków dziewiętnastowiecznych, wskazał na długo utrzymującą się w Polsce płynność granicy pomiędzy historiografią naukową a popularnonaukową; do około 1870 r. z powodu niewielkiej liczby specjalistów, później – głównie z powodu braku mecenatu państwowego nauki⁵. Nie wnikając w tym miejscu w problematykę procesu kształtowania specjalistycznego piśmiennictwa naukowego, zauważmy tylko, że przypadł on na okres objęty niniejszym opisem.

Zamiarem naszym jest ukazanie rozwoju niewielkiego fragmentu ruchu wydawniczego przede wszystkim w ujęciu statystycznym, by uzyskać wartości umożliwiające dokonanie porównań w obszarze produkcji książki naukowej drugiej połowy XIX w. Zespół podstawowych informacji o książkach i wydawcach uzyskano w wyniku kwerendy *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera i *Przewodnika Bibliograficznego* Władysława Wisłockiego. Konfrontowano je z bibliografiami specjalnymi i osobowymi, wykorzystano też katalogi księgarskie. W rezultacie uzyskano zestawienie trzydziestu dziewięciu firm, które wydały w omawianym okresie 431 książek z zakresu nauk humanistycznych⁶. Wartość ta przewyższa liczbę tytułów, ponieważ obejmuje

⁴ J. Muszkowski, *Z dziejów firmy Gebethner i Wolff*, Warszawa 1938, s. 51.

⁵ J. Maternicki, *Miejsce książki naukowej w kulturze historycznej społeczeństwa polskiego w XIX w.*, [w:] tegoż, *Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice*, t. 1, Warszawa 1990, s. 166–167.

⁶ Uzyskane liczby wymagają skonfrontowania z danymi zawartymi w źródłach urzędowych cenzury rosyjskiej. Dla lat 1877–1880 jest to *Bibliograficzeskij ukazatel knig odobriennykh*

kolejne wydania dzieł, nie uwzględnia natomiast poszczególnych części wydawnictw wielotomowych; prace ukazujące się w ciągu kilku lat odnotowane zostały w roku rozpoczynającym edycję.

Rozmiary produkcji, z uwzględnieniem podziału na okresy pięcioletnie, prezentowane są w tab. 1. Widoczny jest nierównomierny rozwój – w pierwszym czterdziestoleciu nie osiągnięto średniej pięcioletniej (39,2) w żadnym z przedziałów czasowych. Charakterystyczne są również – nie mające przebiegu liniowego – odchylenia od średniej tego okresu (21,7), w czym wykazują podobieństwo do ogólnej tendencji rozwoju produkcji książki polskiej w XIX w.⁷

Tabela 1

Książki z zakresu nauk humanistycznych wydane przez oficyny warszawskie w latach 1860–1914

Wyszczególnienie	Wielkość produkcji w okresach pięcioletnich											Ogółem
	1860–1864	1865–1869	1870–1874	1875–1879	1880–1884	1885–1889	1890–1894	1895–1899	1900–1904	1905–1909	1910–1914	
Liczby	20	8	14	30	31	23	21	27	74	98	85	431
%	4,6	1,9	3,2	7,0	7,1	5,3	4,9	6,2	17,2	22,8	19,8	100

Najniższa liczba wydawnictw przypadająca na drugą połowę lat sześćdziesiątych wiąże się z sytuacją kraju po powstaniu styczniowym. Zastój w rozwoju ruchu wydawniczego wpłynął na spadek liczby edycji; w roku 1865 nie odnotowano publikacji z zakresu dyscyplin nauk humanistycznych w warszawskich firmach profesjonalnych. W kolejnych latach nastąpiło ożywienie produkcji wydawniczej, a średnia pięcioletnia tego okresu przekraczana była w latach 1875–1889 i ponownie, po okresie wzmożonych restrykcji cenzury, w latach 1895–1899. Najwyższą liczbę edycji w opisywanym czterdziestoleciu osiągnięto w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych. Większość, bo aż 59,8% tekstów z zakresu humanistyki wydały firmy warszawskie w latach 1900–1914. Średnia pięcioletnia dla tego okresu wyniosła 85,7 i o 14,7% została przekroczona w latach 1905–1909.

Należy zauważyć, że zwiększenie intensywności wydań tekstów naukowych w oficynach profesjonalnych na przełomie ósmej i dziewiątej dekady XIX w.

Warszawskim Cenzurym Komitetem i wyszedszych w swiet ogłaszany w „Warszawskim Dniwniku”. Na podstawie tego spisu M. Rowicka i J. Kostecki ustalili stopień niekompletności danych o wydawnictwach Królestwa Polskiego w *Bibliografii polskiej* K. Estreichera. Por. prace tych autorów, *Produkcja wydawnicza Królestwa Polskiego w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX w.*, [w:] *Instytucje...*, s. 88–152.

⁷ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965*, Warszawa 1967, s. 173.

nastąpiło z kilkuletnim przesunięciem w stosunku do pierwszego w Królestwie Polskim szczytu produkcji książek popularnonaukowych, który przypadł na początek lat siedemdziesiątych⁸. Akcja ta, obejmując przede wszystkim przekłady piśmiennictwa przyrodniczego, prowadzona była równocześnie z intensywną propagandą myśli pozytywistycznej na łamach czasopism. Redakcje periodyków i oficyny księgarskie ogłosiły w krótkim czasie – obok prac popularyzatorskich – również szereg dzieł naukowych, jednak dyscypliny humanistyczne reprezentowało zaledwie kilka książek. Wzrost wydawnictw tego obszaru nauki w firmach profesjonalnych przyszedł później, w latach rozwoju twórczości pokolenia Szkoły Głównej i największych osiągnięć pisarzy historycznej szkoły warszawskiej. Jakkolwiek wiele nowych tekstów humanistyki polskiej ukazało się wówczas w Warszawie poza oficynami księgarskimi, to jednak uczeni stosunkowo często korzystali z ich usług. Kasa im. Mianowskiego, inaugurując w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych finansowanie nakładów książki naukowej, większą uwagę zwróciła początkowo na dzieła matematyczne i przyrodnicze⁹.

Dynamiczny rozwój wydawnictw naukowych w firmach profesjonalnych od około 1900 r. był wyrazem zmian w ruchu wydawniczym Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX w. Powodowały je czynniki natury politycznej i społecznej, postępy różnych form działalności oświatowej i akcji samokształceniowych, rozwój legalnych polskich instytucji naukowych. Zasadniczym rysem tego zjawiska było zwiększenie liczby ośrodków angażujących się w działalność wydawniczą, zarówno zawodowych, jak i nieprofesjonalnych oraz podniesienie globalnej liczby publikacji. Równocześnie w ciągu pierwszej dekady XX w. następował wzrost produkcji książek naukowych, widoczny w liczbach bezwzględnych, a także w stosunku do literatury pięknej i innych typów piśmiennictwa¹⁰.

Przy ogólnej tendencji rosnącej produkcji książki naukowej w prywatnych firmach zawodowych – wahania edycji tekstów poszczególnych dyscyplin humanistyki przebiegały niejednakowo, różną wartość w wydzielonych okresach miały też odchylenia od średniej. Analizę przeprowadzono dla wydawnictw z zakresu nauk filozoficznych, historycznych i literaturoznawstwa. Podział ograniczono do trzech dyscyplin z powodów praktycznych; większa liczba dziedzin szczegółowych reprezentowanych przez kilka pozycji utrudniłaby

⁸ L. Zasztowt, *Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim. 1864–1905*, Wrocław 1989, s. 140–158.

⁹ Z. Szwejkowski, *Zarys historii Kasy imienia Mianowskiego*, „Nauka Polska” 1932, t. 15, s. 26–49; J. Piskurewicz, *Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauki w latach 1869–1906*, Wrocław 1990, s. 109–112.

¹⁰ S. Arct, E. Pawłowska, *Wydawcy warszawscy w latach 1878–1914*, [w:] *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*, red. S. Tazbir, Warszawa 1961, s. 363; J. Kostecki, *op. cit.*, s. 186; L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 87–90.

opis stosunkowo niedużej grupy wydawnictw. W tej sytuacji piśmiennictwo dyscyplin pokrewnych włączono do działów głównych. Książki dotyczące estetyki, etyki i religioznawstwa przyłączone zostały do działu filozofii. Dział historiografii rozbudowano o teksty z dziedziny archeologii, historii kultury i historii religii, a dział literaturoznawstwa objął także kilka prac językoznawczych.

Spśród trzech wydzielonych grup najliczniej reprezentowane były nauki historyczne – 186 pozycji (43,1%). Na drugim miejscu znalazły się prace zaliczone do działu literaturoznawstwa, dotyczące przede wszystkim historii i teorii literatury – 147 pozycji (34,1%). Z zakresu nauk filozoficznych firmy warszawskie opublikowały w omawianym okresie 98 prac (22,8%).

Produkcja książek w obszarze poszczególnych dyscyplin – w liczbach bezwzględnych – podana jest w tab. 2. Natomiast tab. 3. prezentuje – w okresach dziesięcioletnich – wskaźniki rozwoju wydawnictw, obliczone na podstawie średniej rocznej produkcji.

W ciągu omawianego okresu warszawskie firmy wydawnicze powiększyły repertuar książek trzech wyodrębnionych dyscyplin humanistycznych sześć/siedmiokrotnie. Największy wzrost (od –55,6% do +138,8%) nastąpił w wydawnictwie piśmiennictwa nauk filozoficznych, dla publikacji z zakresu nauk historycznych wartości te zmieniły się od –41,2% do +129,4%, a dla książek literaturoznawczych od –26% do +151,8%.

Wzrost produkcji miał inny przebieg dla książek każdej dyscypliny, jakkolwiek we wszystkich obszarach występowały wahania. Druga połowa lat sześćdziesiątych zapisała się wyraźnym spadkiem liczby wydanych tekstów, zwłaszcza z zakresu nauk historycznych i filozoficznych. Mniejszy regres w tym pięcioleciu notujemy w odniesieniu do publikacji literaturoznawczych. Trzeba podkreślić, że rozwój wydawnictw z tej dziedziny, choć do końca XIX wieku – na niewysokim poziomie, przebiegał w oficynach księgarskich bardziej harmonijnie. W pierwszym czterdziestoleciu opisywanego okresu najobfitsza produkcja książek trzech dyscyplin przypadała na różne lata, 1875–1884 dla nauk historycznych, 1895–1899 dla literaturoznawstwa, 1875–1879 dla nauk filozoficznych, przy stosunkowo długiej stabilizacji wydawnictw tej dziedziny w latach 1880–1894. Również proces ponownego załamania produkcji, od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w., miał inny rytm dla książek poszczególnych dyscyplin. Wydawnictwo piśmiennictwa historycznego przeżywało regres od drugiej połowy lat osiemdziesiątych prawie do końca stulecia, literaturoznawczego – w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, a z zakresu nauk filozoficznych – u schyłku XIX w.

Skok intensywności produkcji w pierwszej dekadzie XX w. także osiągnął różne wartości dla poszczególnych dyscyplin. W stosunku do poziomu lat dziewięćdziesiątych wyniósł – dla edycji z zakresu nauk filozoficznych

Tabela 2

Rozwój produkcji książek z zakresu dyscyplin humanistycznych w warszawskich wydawnictwach profesjonalnych (1860–1914)

Dyscypliny	Wielkość produkcji w okresach pięcioletnich											Razem
	1860– 1864	1865– 1869	1870– 1874	1875– 1879	1880– 1884	1885– 1889	1890– 1894	1895– 1899	1900– 1904	1905– 1909	1910– 1914	
Nauki historyczne	10	3	5	14	16	8	9	11	36	42	32	186
Literaturoznawstwo	6	4	5	7	10	10	7	13	23	28	34	147
Nauki filozoficzne	4	1	4	9	5	5	5	3	15	28	19	98
Ogółem	20	8	14	30	31	23	21	27	74	98	85	431

Tabela 3

Wskaźniki rozwoju produkcji książek z zakresu dyscyplin nauk humanistycznych w warszawskich wydawnictwach profesjonalnych (1860–1914)

Dyscypliny	Wskaźniki rozwoju produkcji w okresach dziesięcioletnich					
	1860–1869	1870–1879	1880–1889	1890–1899	1900–1909	1910–1914
Nauki historyczne	38,2	55,9	70,6	58,8	229,4	188,2
Literaturoznawstwo	37,0	44,4	74,0	74,0	188,8	251,8
Nauki filozoficzne	27,8	72,8	55,5	44,4	238,8	211,1

194,4%, dla nauk historycznych 170,6%, dla literaturoznawstwa 114,8%. W pięcioleciu przedwojennym odnotowujemy regres w wydawnictwie piśmiennictwa nauk filozoficznych (o 27,7%) i historycznych (o 41,2%) oraz dalszy rozwój (o 63%) publikacji literaturoznawczych.

Udział tekstów tłumaczonych wśród książek z zakresu nauk humanistycznych publikowanych przez wydawnictwa profesjonalne wynosił blisko 30%. W odsetku tym zawierają się również przekłady książek autorów polskich napisanych lub ogłoszonych pierwotnie w innych językach. Nie ulega wątpliwości, że należą one do piśmiennictwa polskiego, toteż w szczegółowych obliczeniach uwzględnione zostały w grupie książek polskich. Stosunek przekładów piśmiennictwa obcego do edycji autorów polskich – w okresach dziesięcioletnich, z uwzględnieniem języków oryginalnych – prezentuje tab. 4.

Ogółem w opisywanym okresie warszawskie oficyny zawodowe wypuściły 123 tłumaczenia dzieł autorów obcych z zakresu nauk humanistycznych (28,5%) wobec 308 książek autorów polskich (71,5%). Pozycja przekładów w kolejnych dziesięcioleciach była wysoka i wynosiła: 32,2% w latach 1860–1869, 36,4% w latach 1870–1879, 37% w latach 1880–1889, 25% w latach 1890–1899, 30,9% w latach 1900–1909, 15,3% w latach 1910–1914. Wartości te znacznie przekraczały odsetek tłumaczeń w całej produkcji wydawniczej Warszawy tego czasu; w 1880 r. wyniósł 20,1%, w 1890 – 29,0%, w 1900 – 20,4%, w 1910 – 18,1%¹¹.

Najwyższy odsetek osiągnęły przekłady w latach osiemdziesiątych (37%). Porównując dane w liczbach bezwzględnych, najwięcej tłumaczeń ukazało się w pierwszej dekadzie XX w. – 53 pozycje, co stanowi aż 43% ogólnej liczby przekładów piśmiennictwa nauk humanistycznych z adresami profesjonalnych wydawców warszawskich w opisywanym okresie.

Wśród tłumaczeń przez cały czas przewagę miała literatura francuska (39%). Kolejne miejsce zajmowały przekłady z języka angielskiego i niemieckiego (po 26%), dalej z rosyjskiego (3,3%). Pojedyncze wydania tłumaczeń z języków skandynawskich oraz z czeskiego i włoskiego osiągnęły w sumie 5,7%. W ogólnej liczbie książek opisywanych przekłady z języka francuskiego stanowiły 11,1%, z angielskiego i niemieckiego – po 7,5%, z rosyjskiego – 0,9%, z pozostałych – 1,5%.

Na podkreślenie zasługuje prymat tłumaczeń z języka francuskiego, utrzymujący się przez całe pięćdziesięcioletnie. Zauważmy, że przewaga wpływów nauki niemieckiej na polskie środowiska uczonych prawie do końca XIX w. nie jest kwestionowana. Również w całej polskiej produkcji wydawniczej tego okresu wśród przekładów dominowały tłumaczenia z języka niemieckiego (39,0% wobec 24,4% z francuskiego, 16,9% z angielskiego

¹¹ J. Kostecki, *op. cit.*, s. 194.

Tabela 4

Udział polskich i obcych dzieł z zakresu nauk humanistycznych w publikacjach firm warszawskich (1860–1914)

Dzieła polskie i obce	1860–1869		1870–1879		1880–1889		1890–1899		1900–1909		1910–1914	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Angielskie	–	–	6	13,6	8	14,8	3	6,3	13	7,6	2	2,4
Francuskie	7	25,0	5	11,4	7	12,9	5	10,4	20	11,6	4	4,7
Niemieckie	2	7,2	4	9,1	4	7,4	3	6,3	15	8,8	4	4,7
Rosyjskie	–	–	1	2,3	–	–	–	–	3	1,7	–	–
Inne: czeskie, skandynawskie włoskie	–	–	–	–	1	1,9	1	2,0	2	1,2	3	3,5
Ogółem tłumaczenia dzieł obcych	9	32,2	16	36,4	20	37,0	12	25,0	53	30,9	13	15,3
Polskie	19	67,8	28	63,6	34	63,0	36	75,0	119	69,1	72	84,7
Ogółem	28	100	44	100	54	100	48	100	172	100	85	100

i 19,7% z innych języków)¹². Odpowiedź na pytanie, czy dominacja tekstów francuskich wśród publikacji obcych z zakresu dyscyplin humanistycznych była zjawiskiem charakterystycznym tylko dla oficyn profesjonalnych wymaga jednak szczegółowych badań i ujęć statystycznych, którymi na razie nie dysponujemy. Wyniki uzyskane w sondażu wydawnictw finansowanych przez Kasę im. Mianowskiego pokazują inne preferencje tej instytucji; liczba przekładów z języka niemieckiego przewyższa sumę tłumaczeń z pozostałych języków. Trzeba jednak zaznaczyć, że Kasa wydawała tłumaczenia przede wszystkim specjalistycznych prac przyrodniczych i podręczników medycznych¹³.

Wydawcy profesjonalni kierowali się odmiennymi zasadami, repertuar książki naukowej formowali z myślą o szerszym gronie odbiorców. Częściej decydowały tu czynniki pozanaukowe, np. pobudzające dyskusję w kołach inteligencji zagadnienia omawiane na łamach czasopism. W zarysie ilustruje ten problem rozwój repertuaru tłumaczeń z języka angielskiego. W latach siedemdziesiątych i na początku następnego dziesięciolecia XIX w. księgarze opublikowali szereg prac wybitnych i cieszących się poczytnością autorów połowy stulecia – H. T. Buckle’go (Gebethner i Wolff), T. Carlyle’a (S. Lewental), J. W. Drapera (M. Orgelbrand i L. Polak), T.B. Macaulay’a (M. Glücksberg), H. Spencera (G. Centnerszwer, Gebethner i Wolff, A. Gruszecki, A. Wiślicki). Natomiast w latach 1900–1904 wśród przekładów z tego języka dominowały teksty J. Ruskina, współbrzmiające z programami artystycznymi czasopism *Młodej Polski*. Wydawało je równocześnie kilka oficyn (M. Borkowskiego, J. Fiszera, księgarnia T. Paprockiego).

Tabela 5

Przekłady książek z zakresu poszczególnych dyscyplin nauk humanistycznych w edycjach firm zawodowych

Dyscypliny	Tłumaczenia w okresach dziesięcioletnich						Ogółem	
	1860–1869	1870–1879	1880–1889	1890–1899	1900–1909	1910–1914	liczba	%
Nauki historyczne	7	8	5	4	16	2	42	34,1
Literaturoznawstwo	–	1	6	3	9	2	21	17,1
Nauki filozoficzne	2	7	9	5	28	9	60	48,8
Razem	9	16	20	12	53	13	123	100

¹² Tamże, s. 195.

¹³ Por. *Katalog dzieł wydanych z zapomogi Kasy imienia Mianowskiego w latach 1881–1929*, Warszawa 1929.

Polityka wydawnicza firm profesjonalnych w zakresie przekładów w dużym stopniu była odzwierciedleniem zainteresowań czytelników. Charakteryzuje ją zawartość treściowa repertuaru, mierzona udziałem tekstów poszczególnych dyscyplin w ogólnej liczbie dzieł tłumaczonych.

W zespole tekstów tłumaczonych dominowało piśmiennictwo z zakresu nauk filozoficznych (48,8%). W ogólnej liczbie książek dyscyplin humanistycznych wydanych przez księgarzy warszawskich ich odsetek stanowił aż 13,9%. Tłumaczenia dzieł historiografii objęły 34,1% przekładów i 9,7% całości, a literaturoznawstwa odpowiednio – 17,1% i 4,8%.

Edycje przekładów piśmiennictwa z zakresu nauk filozoficznych i historycznych charakteryzowała stała obecność na rynku wydawniczym oraz – z pewnymi wahaniami – tendencja rosnąca produkcji. Przeważające początkowo wydania przekładów historiografii obcej, w latach osiemdziesiątych ustąpiły przekładom tekstów z zakresu nauk filozoficznych. Ogólnie, w pierwszym czterdziestoleciu wydawnictwo przekładów dzieł historycznych osiągnęło nieco wyższy odsetek (42,1%) niż filozoficznych (40,4%). Tłumaczenia dzieł literaturoznawczych pojawiły się w oficynach zawodowych w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i w dalszym ciągu ich wydawnictwo pozostawało na niższym poziomie – 17,5% do schyłku XIX w. W piętnastoleciu 1900–1914 tłumaczenia dzieł filozoficznych wyraźnie już dominowały (56%) nad przekładami książek z dwóch pozostałych dyscyplin – historiografii (27,3%) i literaturoznawstwa (16,7%).

Analiza zawartości treściowej repertuaru tłumaczeń oświetla jeszcze drugie zagadnienie – miejsce tekstów obcych w ofercie książek z zakresu nauk humanistycznych rozwijanej przez firmy profesjonalne.

Stosunkowo mała produkcja książek z zakresu nauk filozoficznych przy ogólnie dużym udziale tłumaczeń przesądzała o niższym odsetku publikacji autorów polskich. W całym pięćdziesięciopięciolateczu polskie piśmiennictwo filozoficzne stanowiło w tej części repertuaru oficyn księgarskich tylko 38,8%. Teksty autorów obcych zdobyły tu przewagę w latach siedemdziesiątych i stale ją powiększały, przykładowo – w ósmej dekadzie stanowiły 53,8%, a w pierwszym dziesięcioleciu XX w. – 65,1%. Proporcje odwróciły się dopiero w ostatnich latach badanego okresu, ale był to wynik ogólnej tendencji rozwoju polskiego ruchu wydawniczego; zjawisko to dotyczy również książek z zakresu dwóch pozostałych dyscyplin. Obecność książki tłumaczonej w dziale nauk historycznych – od lat osiemdziesiątych charakteryzował w miarę stały stosunek do piśmiennictwa polskiego. Po okresie wzrostu edycji obcej historiografii w ósmej dekadzie XIX w. (66,6%), do 1910 r. udział przekładów ustabilizował się na poziomie około 20% wydawnictw tego działu firm profesjonalnych. Natomiast tłumaczenia tekstów z zakresu

historii i teorii literatury, początkowo nieobecne w repertuarze księgarzy nakładców, w latach osiemdziesiątych objęły 30% tego obszaru, a w następnym dwudziestolecu oscyływały między 15 a 18%.

Udział firm wydawniczych w produkcji książek z zakresu nauk humanistycznych był bardzo zróżnicowany. Wprawdzie blisko czterdzieści spośród około setki profesjonalnych oficyn warszawskich miało w swoim repertuarze książki naukowe, ale zdecydowana większość podejmowała ich nakłady sporadycznie. Ogólny obraz tworzy stosunkowo niewielka liczba firm zaangażowanych w działalność na tym polu.

Podstawową trudność w prezentacji zagadnienia udziału wydawców profesjonalnych w kształtowaniu niewielkiego rynku książki naukowej stanowi rozdrobnienie producentów oraz fakt prowadzenia przez nich działalności w różnych i niejednakowej długości okresach interesującego nas pięćdziesięcio- pięciolatecia. Ponadto nawet firmy działające przez cały ten czas – z wyjątkiem Gebethnera i Wolffa – nie zajmowały się systematycznie wydawnictwem książek opisywanego obszaru. Toteż na potrzeby obecnego opracowania wstępnego dokonano przeglądu oficyn przede wszystkim z punktu widzenia ich udziału w ogólnej produkcji książek z zakresu nauk humanistycznych, wskazując tylko na niektóre problemy szczegółowe.

Wydawcy zostali przydzieleni do czterech grup na podstawie liczby edycji. Pierwszą w całości zajęła oficyna Gebethnera i Wolffa z produkcją przekraczającą trzecią część wszystkich książek obszaru objętego opisem.

Do grupy drugiej zaliczamy dziesięć wydawnictw, których produkcja jednostkowa przekroczyła dziesięć pozycji, a w stosunku do badanej całości kształtowała się między 3 a 9,5%. Były to firmy Michała Arcta, Jana Fiszera, Stanisława Kucharskiego, Samuela Lewentala, Jakuba Mortkowicza, Orgelbrandów, Teodora Paprockiego, Adama Wiślickiego, ponadto Biblioteka Dzieł Wyborowych i Księgarnia E. Wende i Sp. Z tych oficyn wyszło w sumie dwieście książek (46,4%) z zakresu nauk humanistycznych.

Wydawcy dwóch pierwszych grup wypuścili w sumie 81% badanych publikacji.

Trzecią grupę stanowi dziewięć firm, które wydały od trzech do dziesięciu książek (0,9–2,3%), a ogółem – 41 pozycji (12,2%). Ważne jest, że ich produkcja kumulowała się w stosunkowo krótkich przedziałach czasowych; w wybranych okresach miała zatem wpływ na ogólny obraz aktywności wydawców zawodowych na polu finansowania publikacji naukowych. W pierwszych dwóch-trzech dekadach, do około 1890 r. było to wydawnictwo Michała Glücksberga i drukarnia nakładowa Józefa Ungra, w latach osiemdziesiątych – księgarnie Adama Gruszeckiego i Ludwika Polaka, u schyłku XIX w. – oficyna Gabriela Centnerszvera, a w piętnastolecu 1900–1914 – firmy Ferdynanda Hoesicka, Władysława Okręta, Stanisława Sadowskiego i Księgarnia Naukowa Aleksandra Heflika.

Tabela 6

Książki z zakresu nauk humanistycznych wydane przez oficyny profesjonalne w latach 1860–1914

Wydawcy	Wielkość produkcji w latach						Ogółem	
	1860–1869	1870–1879	1880–1889	1890–1899	1900–1909	1910–1914	Liczba	%
1. Gebethner i Wolff	5	14	23	24	57	27	150	34,6
2. Orgelbrandowie (Samuel, Mieczysław i Synowie)	6	2	2	–	2	16	28	6,5
3. Unger	1	4	1	–	–	–	6	1,4
4. E. Wende i Sp.	2	–	–	–	18	21	41	9,5
5. Wiślicki	1	8	3	3	2	–	17	4,0
6. M. Glücksberg	2	6	–	–	–	–	8	1,9
7. Lewental	–	7	4	2	2	–	15	3,5
8. Polak	–	–	5	–	–	–	5	1,2
9. Gruszecki	–	–	5	–	–	–	5	1,2
10. Paprocki (i Księgarnia T. Paprockiego)	–	–	6	9	4	–	19	4,4
11. Centnerszwer	–	–	2	2	–	–	4	0,9
12. Bibl. Dzieł Wyborowych	–	–	–	7	10	3	20	4,7
13. J. Fiszer	–	–	–	–	14	–	14	3,2
14. Arct	–	–	–	–	11	7	18	4,2
15. Kucharski	–	–	–	–	13	–	13	3,0
16. Mortkowicz (i Księgarnia Centnerszvera i Sp.)	–	–	–	–	14	1	15	3,5
17. Sadowski	–	–	–	–	3	7	10	2,3
18. Hoesick	–	–	–	–	4	1	5	1,2
19. W. Okręt	–	–	–	–	5	–	5	1,2
20. Księgarnia Naukowa	–	–	–	–	4	–	4	0,9
21. Inne	11	3	3	1	10	1	29	6,7
Ogółem	28	44	54	48	172	85	431	100

W czwartej grupie znalazły się wydawnictwa, które w ciągu dłuższego lub krótszego czasu działalności wydawniczej wypuściły na rynek co najwyżej dwa dzieła z zakresu nauk humanistycznych. Dziewięć oficyn zaznaczyło tylko swoją obecność jedną pozycją, dziesięć – dwiema, dając ogółem 29 książek (6,6%). Między innymi były to drukarnie i księgarnie nakładowe: Józefa Błaszковского, Maksymiliana Borkowskiego, B. Cassiusa, Jana Jaworskiego, Bolesława i Antoniego Lesmanów, Celsa Lewickiego, Aleksandra Lewińskiego. Do tej grupy zaliczamy także Spółkę Nakładową Księgarzy, założoną w 1873 r. przez najwybitniejszych wydawców warszawskich drugiej połowy XIX w.

Firmy wyjątkowo podejmujące nakłady książek naukowych wykazywały większą aktywność w pewnych tylko okresach; pierwszy przypadł na epokę przedpowstaniową, drugi – na pierwszą dekadę XX w. Interpretacja tego zjawiska wymaga jeszcze dalszych poszukiwań; w tym miejscu podkreślimy tylko, że oba okresy większego zainteresowania finansowaniem książek naukowych przypadły na lata, które łączyły ożywienie umysłowe szerszych kręgów inteligencji (czytelników) ze wzrostem nastrojów niepodległościowych i zmniejszeniem restrykcji władz rosyjskich. W rozwoju wydawnictw naukowych lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w. firmy tej grupy miały bardzo mały udział.

Charakterystykę firm o większym udziale w produkcji książek naukowych wypada rozpocząć od największego wydawnictwa – oficyny Gebethnera i Wolffa. W jej działalności istotny jest nie tylko odsetek publikacji tekstów nauk humanistycznych (34,6%), ale również stałe i równomierne uczestniczenie w tym segmencie rynku książki – stan osiągnięty przez nieliczne tylko oficyny w dziesięcioleciu przed 1914 r.

W stosunku do badanej produkcji firma wypuściła niewiele książek z zakresu nauk filozoficznych (6%), zachowując miarę jednej–dwóch publikacji w każdej dekadzie. W liczbach bezwzględnych znacząco wyprzedzały ją, w latach siedemdziesiątych – wydawnictwa A. Wiślickiego i S. Lewentala, a na początku XX w. – S. Kucharskiego, M. Arcta, J. Mortkowicza, Towarzystwo Akc. Orgelbranda Synów i księgarnia E. Wendego. Wydawnictwa Gebethnerowskie stanowiły 7,2% książek tej dziedziny opublikowanych przez oficyny profesjonalne.

Jeśli chodzi o piśmiennictwo dwóch pozostałych dyscyplin, to firma przodowała zarówno w produkcji globalnej (historiografia – 46,2%; literaturoznawstwo – 37,4%), jak i w liczonej dla poszczególnych okresów. W zakresie historiografii większą liczbą wydanych tytułów mógł się wykazać tylko Samuel Orgelbrand, do 1868 r. (3 : 5); zbliżyła się do poziomu Gebethnera i Wolffa księgarnia E. Wendego – dopiero w ostatnich pięciu latach opisywanego okresu (13 : 10). W zakresie literaturoznawstwa można porównywać wydawnictwa Gebethnera i Wolffa z publikacjami E. Wendego i Orgelbrandów w latach 1905–1914 (21 : 14 : 8).

Podobnie jak w całej produkcji firmy, również w wydaniach piśmiennictwa nauk humanistycznych dominowały teksty autorów polskich (94,7%). Edycje przekładów podjęto zaledwie kilka razy, wydając – cieszące się dużą popularnością prace o charakterze syntetycznym lub dotyczące spraw polskich.

Produkcja firmy wyrażona w liczbach bezwzględnych, zwłaszcza z perspektywy pojedynczych dyscyplin, nie przedstawia się może imponująco, ale w dwóch ostatnich dekadach XIX w. – wobec książek z zakresu nauk historycznych i literaturoznawstwa – jest porównywalna z osiągnięciami Kasy im. Mianowskiego. W latach osiemdziesiątych odpowiednio – historiografia (12 : 6), literaturoznawstwo (9 : 8), w latach dziewięćdziesiątych – historiografia (13 : 10), literaturoznawstwo (10 : 11). Jak wiadomo na początku XX w. Kasa znacznie zwiększyła nakłady na wspieranie wydawnictw, zwłaszcza książek z zakresu nauk humanistycznych i społecznych¹⁴, podczas gdy u Gebethnera i Wolffa zachowano produkcję na dawnym poziomie. Na przykład tylko w latach 1900–1904 Kasa im. Mianowskiego wydała 19 pozycji z zakresu nauk historycznych i 18 dotyczących literaturoznawstwa i językoznawstwa¹⁵.

Spośród wydawców zaliczonych do drugiej grupy największy wkład wniosły firmy Orgelbrandów i E. Wendego, istniejące przez cały czas objęte badaniami (6,5% i 9,5%), ale ich udział w produkcji nie był równomierny. Na przykład Samuel Orgelbrand w latach 1860–1868, obok wielkich przedsięwzięć wydawniczych – *Encyklopedii powszechnej* i *Talmudu babilońskiego*¹⁶, publikował m. in. szereg obszernych tłumaczeń z historiografii francuskiej. Hipolit i Mieczysław Orgelbrandowie, właściciele wielkiego przedsiębiorstwa poligraficznego, do końca XIX w. – jako nakładcy zasłynęli przede wszystkim kolejnymi edycjami *Encyklopedii* oraz wydawnictwami prasowymi¹⁷. Jakkolwiek książki, w tym również naukowe, obecne były w repertuarze, to jednak na większą skalę rozwinęto ten obszar działalności po przekształceniu firmy w Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda Synów w 1896 r., kiedy firmą kierował Zygmunt Rundo¹⁸. Zwłaszcza w dekadzie poprzedzającej pierwszą wojnę światową opublikowano kilkanaście cennych prac z zakresu filozofii i literaturoznawstwa. Z kolei Maurycy Orgelbrand – w epoce warszawskiej swojej działalności wydawniczej – przejawiał aktywność na polu publikacji dzieł naukowych w latach siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych, ogłaszając m. in. prace historyczne i historycznoliterackie.

¹⁴ J. Piskurewicz, *op. cit.*, s. 109–112, 121–132.

¹⁵ Tamże, tab. 11 na s. 131. W obliczeniach, zgodnie z zasadą przyjętą w niniejszej pracy, połączono w jeden dział edycje tekstów językoznawczych i literaturoznawczych.

¹⁶ S. Lewandowski, *Powstanie przedsiębiorstwa Samuela Orgelbranda (1830–1868)*, „Rocznik Warszawski” 1971, s. 113–141.

¹⁷ S. Lewandowski, *Poligrafia warszawska 1870–1914*, Warszawa 1982, s. 70–75.

¹⁸ L. Fiszer, *Wspomnienie starego księgarza*, Warszawa 1959, s. 134–135.

Założona w 1858 r. firma E. Wende i Spółka miała udział w kształtowaniu rynku książki naukowej przez siedemdziesiąt lat istnienia. Do końca XIX w. działała przede wszystkim jako wyspecjalizowana w handlu książką naukową księgarnia sortymentowa i skład główny wydawnictw finansowanych przez Kasę im. Mianowskiego i wielu nakładców prywatnych. Własnym nakładem opublikowała wówczas zaledwie kilkanaście pozycji, a z rzeczy nas interesujących – dwie prace z zakresu nauk filozoficznych, w latach sześćdziesiątych¹⁹. Działalność edytorską na większą skalę podjęli u schyłku XIX w. nowi właściciele firmy, Tadeusz Hiż i Andrzej Turkuł, a wysoką pozycję jako wydawnictwo piśmiennictwa naukowego i popularnonaukowego na najwyższym poziomie zdobyła księgarnia pod kierunkiem Ludwika Fiszera²⁰. W ostatnim dziesięcioleciu omawianego okresu nakładem firmy E. Wende ukazało się m. in. ponad trzydzieści książek z zakresu trzech wydziałonych dyscyplin humanistycznych.

Dwie inne oficyny z drugiej grupy – S. Lewentala oraz A. Wiślickiego wydawnictwo „Przeglądu Tygodniowego” działały od lat sześćdziesiątych do początków XX w. Adam Wiślicki, który osiągnął wysoką pozycję jako nakładca książek naukowych, większość ich opublikował w ósmej dekadzie XIX w. Trwająca czterdzieści lat działalność wydawnicza Wiślickiego nakierowana była przede wszystkim na upowszechnienie wiedzy przyrodniczej w ujęciu pozytywistycznym²¹. Wśród ponad stu trzydziestu książek niebeletrystycznych wydanych pod własnym nazwiskiem lub pod firmą „Przeglądu Tygodniowego”²² znalazło się kilkanaście przekładów wybitnych dzieł historycznych i tekstów filozoficznych tej epoki.

Udział firmy S. Lewentala w rynku książki naukowej pod względem liczby wydanych pozycji jest porównywalny z dorobkiem A. Wiślickiego. Repertuar wydawcy „Kłósów” był jednak w większym stopniu zróżnicowany. Obejmował oryginalne prace polskie autorów współczesnych i wznowienia dzieł dawniejszych oraz przekłady z piśmiennictwa angielskiego i francuskiego. Książki wydane przez Lewentala reprezentowały różne dyscypliny nauk humanistycznych i rodzaje piśmiennictwa naukowego, m. in. historię filozofii i teksty filozoficzne, historiografię i teorię nauki historycznej, zbiory szkiców

¹⁹ H. Pfeiffer, *Księgarnia E. Wende i Spółka*, Uniwersytet Warszawski 1967, maszynopis pracy magisterskiej, s. 8, 65–68.

²⁰ H. Tadeusiewicz, biogram Andrzeja Turkuła w: *Słowniku pracowników książki polskiej* [SPKP], Warszawa–Łódź 1972, s. 915; F. Kotowski, biogram Ludwika Fiszera (mł) w: *SPKP*, s. 226–227.

²¹ Z. Kmieciak, *Wydawnictwa „Przeglądu Tygodniowego” Adama Wiślickiego*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, t. 26, s. 33–39; J. W. Zawisza, *Wydawnictwo Dzieł Tanich Adama Wiślickiego*, „Literatura Ludowa” 1873, nr 4/5, s. 44–53; J. Kądzielski, *Działalność pisarska i wydawnicza Józefa Mikołaja i Adama Wiślickich do roku 1875*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” 1954, s. 177–180.

²² S. Arct, E. Pawłowska, *op. cit.*, s. 357.

krytycznoliterackich i historię literatury. Większość publikacji ukazała się w latach 1876–1898 w ramach serii Biblioteka Najcelniejszych Utworów Literatury Europejskiej.

Wysoką pozycję jako wydawcy m. in. piśmiennictwa naukowego i popularnonaukowego na najwyższym poziomie zdobyli w ciągu stosunkowo krótkiej działalności Teodor Paprocki (1880–1895)²³ i Jan Fiszer (1899–1909)²⁴. Fiszer wydawał dzieła polskiej historiografii i historii literatury. Natomiast Paprocki własnym nakładem opublikował szereg prac polskich i przekładów z zakresu historii filozofii, kultury i literatury. Wśród wydawnictw kolejnych właścicieli jego oficyny, sygnowanych – Księgarnia T. Paprockiego, wyróżniają się nakłady Saturnina J. Sikorskiego i Franciszka J. Granowskiego, sprzed 1900 r.²⁵ Były to dzieła historiografii polskiej i prace z zakresu historii filozofii. Równocześnie wspólnicy – pod firmą własnej drukarni – wydawali m. in. *Wielką Encyklopedię Powszechną Ilustrowaną* (w latach 1890–1899), a w 1897 r. zainaugurowali serię – Biblioteka Dzieł Wyborowych. To ostatnie wydawnictwo, ukazujące się z górą trzydzieści lat, od 1904 r. – jako własność Jana Gadomskiego²⁶, działacza politycznego, literata i publicyisty, a następnie jego rodziny – w zasadzie wysuwa się z opisywanego tu zespołu publikacji. Fakt uwzględnienia go w naszych obliczeniach do 1914 r. wymaga wyjaśnienia. Seria-instytucja weszła na rynek jako wydawnictwo firmy profesjonalnej i jako takie zdobyła uznanie czytelników i krytyki. Ponadto struktura repertuaru, ustalona na początku, zasadniczo utrzymana była do wojny. Podobnie jak w innych wydawnictwach profesjonalnych zestaw tekstów nie ograniczał się do piśmiennictwa jednego rodzaju i określonego poziomu²⁷. W jej ramach do 1914 r., obok literatury pięknej i popularnonaukowej dla odbiorców o różnym stopniu wykształcenia, ukazało się dwadzieścia prac z interesujących nas dziedzin wiedzy, przede wszystkim z zakresu nauk historycznych i historii literatury.

Piśmiennictwo nauk filozoficznych preferowane było wśród wydań tekstów naukowych przez dwóch wydawców rozpoczynających działalność edytorską

²³ J. Racięcka, biogram Teodora Paprockiego w: *SPKP*, s. 658–659; R. Lis, *Teodor Paprocki – księgarz i wydawca warszawski końca XIX w.*, Uniwersytet Warszawski 1962, (maszynopis pracy magisterskiej) s. 7–8, 12, 29.

²⁴ F. Pieczętkowski, biogram Jana Fiszera w: *SPKP*, s. 225; L. Fiszer, *op. cit.*, s. 148–149.

²⁵ S. J. Sikorski i F. J. Granowski byli właścicielami Księgarni T. Paprockiego w latach 1896–1899. Por. E. Odorkiewicz, biogram F. J. Granowskiego, w: *SPKP*, s. 290. W 1901 r. w jej posiadanie wszedł S. Kucharski, który wydawał pod adresem Księgarni, częściej pod adresem własnych wydawnictw ciągłych. Por. M. Adrianek, biogram S. Kucharskiego w: *SPKP*, s. 482. Zob. też przyp. 2 w tym artykule.

²⁶ T. Z. Bednarski, biogram J. Gadomskiego w: *SPKP*, s. 241.

²⁷ O roli Biblioteki Dzieł Wyborowych pisze L. Zasztowt, *op. cit.*, s. 152–155.

na początku XX w. – Stanisława Kucharskiego i Jakuba Mortkowicza. Kucharski w krótkim czasie, do 1905 r. opublikował pod firmą – Poradnika dla Czytających Książki, Biblioteki Samokształcenia lub Biblioteki Naukowej – szereg przekładów dzieł głośnych autorów współczesnych, a z polskich – prace religioznawcze Ignacego Radlińskiego. Mortkowicz zasłynął jako wydawca tłumaczeń dzieł Fryderyka Nietzschego²⁸. Ponadto – pod własnym nazwiskiem lub wspólnie z Henrykiem Lindenfeldem – pod firmą Księgarni G. Centnerszvera publikował oryginalne polskie prace filozoficzne i historyczno-filozoficzne.

Wydawnictwo Michała Arcta, największe obok firmy Gebethnera i Wolffa w Królestwie Polskim, w produkcji książki naukowej zajęło miejsce równorzędne z oficynami średniej wielkości. Należy jednak zauważyć, że firma ta – od czasów lubelskich początków – konsekwentnie rozwijała wydawnictwo wybranych tylko obszarów piśmiennictwa. O jej obliczu i miejscu na rynku książki – oprócz beletrystyki, dominującej we wszystkich księgarniach nakładowych, decydowały książki dla dzieci i młodzieży, podręczniki na poziomie elementarnym i średnim, kolejne edycje słowników; w okresie warszawskim również literatura popularnonaukowa²⁹. Pojawienie się książki naukowej w oficynie Arcta było następstwem rozwoju tego ostatniego kierunku i położenia nacisku na upowszechnianie wiedzy na najwyższym poziomie, co zaowocowało m. in. udziałem w wydawnictwie podręczników akademickich – w latach 1907–1913 Arct finansował wspólnie z Alfredem Altenbergiem we Lwowie edycję wykładów uniwersyteckich Romana Pilata. W ramach serii popularnonaukowych i upowszechniających wiedzę – Książki dla Wszystkich, Księgi Życia i Ducha, Podstawy Wykształcenia Współczesnego – w latach 1900–1914 wydał szereg oryginalnych prac polskich i przekładów dzieł angielskich, francuskich i niemieckich z zakresu historii i nauk filozoficznych.

Biorąc pod uwagę fakt, że – obok firm zawodowych – rynek książki naukowej w poważnym stopniu kształtowany był przez wiele różnych ośrodków nieprofesjonalnych, niezbędne będzie w przyszłości porównanie edycji księgarń i drukarni nakładowych z aktywnością tych środowisk. Posiadamy już opracowania działalności Kasy im. Mianowskiego³⁰ oraz kilku przedsięwzięć inteligenckich, np. Biblioteki Umiejętności Lekarskich³¹ czy

²⁸ M. Mlekicka, *Polityka wydawnicza Jakuba Mortkowicza 1903–1939*, „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 180.

²⁹ J. Kacprzak, biogram Michała Arcta w: *SPKP*, s. 14–15.

³⁰ Poza cytowanymi wcześniej pracami Zygmunta Szwejkowskiego i Jana Piskurewicza wymienić należy opracowanie Stanisława Brzozowskiego, *Kasa imienia Józefa Mianowskiego*, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. 4, cz. 1, Wrocław 1987, s. 429–438.

³¹ A. Skrzypczak, *Biblioteka Umiejętności Lekarskich i jej wydawca Polikarp Girsztowt*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 1967, s. 101–121.

Spółki Nakładowej Warszawskiej³². Charakterystyki wymaga też grupa indywidualnych nakładców nieprofesjonalnych, przede wszystkim autorów i tłumaczy, która miała znaczący udział w podejmowaniu inicjatyw i finansowaniu nakładów piśmiennictwa naukowego.

Magdalena Kwiatkowska

**SCIENTIFIC BOOK IN THE REPERTOIRE OF WARSAW PUBLISHERS
IN THE SECOND PART OF 19th CENTURY
ARTS SUBJECTS LITERARY OUTPUT**

The aim of the article is to express in numbers the volume of market production of scientific books published by professional publishers based in Warsaw. It was a basic problem for the period 1860–1914, since Polish science could develop in those days only thanks to social societies and private funds.

Polish bibliography research has shown that among about 100 publishing firms there were 39 which had scientific books in their repertoire. Gebethner and Wolff founded in 1857 have been noted for the greatest achievements in this field. They published 34,6% scientific books on arts subjects published by professional firms.

Comparison of the results achieved with the production of nonprofessional publishers (authors, translators, Polish science societies) requires further research.

³² M. Brykańska, *Aleksander Świętochowski, redaktor „Prawdy”*, Wrocław 1974; M. Mlekicka, *op. cit.*; zob. też G. Kurkowska, *Leopold Meyet i książki*, [w:] *Z badań nad polskimi księgozbiarami historycznymi*, t. 13, Warszawa 1992, s. 164–167.